

ФАРМІРАВАННЕ СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ ПРЫ НАВУЧАННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Артыкул прысвечаны пытанням развіцця словаўтваральнай кампетэнцыі пры вывучэнні беларускай мовы як замежнай. Звяртаецца ўвага на актуальнасць засваення замежнымі навучэнцамі камунікатыўна мэтазгодных словаўтваральных адзінак (вытворнае слова, словаўтваральная мадэль, словаўтваральнае гняздо), праводзіцца думка пра неабходнасць вывучэння словаўтварэння ў працэсе практычнай дзейнасці з улікам узроўню засваення беларускай мовы, прапануецца сістэма практыкаванняў для авалодання словаўтваральнымі ведамі, уменнямі і навыкамі на базавым узроўні, што будзе садзейнічаць фарміраванню камунікатыўнай кампетэнцыі навучэнцаў.

Ключавыя словы: беларуская мова як замежная; словаўтваральная кампетэнцыя; словаўтваральныя адзінкі; вытворнае слова; словаўтваральная мадэль; словаўтваральнае гняздо; камунікатыўная кампетэнцыя.

The article is devoted to the development of word formation competence in learning Belarusian as a foreign language. Appeals attention to the relevance of foreign students mastering communicative skills appropriate word-formation units (derived word, word-formation model, word-formation nest). Thought is carried out about the need to study word formation in the process of practical activities taking into account the level of proficiency in the Belarusian language. Offered a system of exercises for mastering word-formation knowledge, skills and abilities at a basic level that will help formation of communicative competence of students.

Keywords: Belarusian as a foreign language; word-formation competence; word-formation units; derivative word; word-formation model; family of words; communication competence.

Асноўнай задачай пры навучанні беларускай мове як замежнай з'яўляецца фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі, якая мае на мэце выкарыстанне вывучанай мовы ў працэсе камунікацыі ва ўсіх сферах жыццядзейнасці, пры вырашэнні разнастайных побытавых, грамадскіх, сацыякультурных і прафесійных задач. Камунікатыўная кампетэнцыя пададзена моўным, маўленчым, дыскурсіўным, прагматычным, прадметным, лінгваметадычным, прафесійным, сацыякультурным, лінгвакультуразнаўчым кампанентамі. Неад'емнай часткай камунікатыўнай кампетэнцыі выступае і словаўтваральная кампетэнцыя, якая ў сваю чаргу з'яўляецца складнікам моўнага кампанента. На думку Т.У.Туманавай, пад словаўтваральнай кампетэнцыяй варта разумець "іерархічна выбудаваную сукупнасць словаўтваральных уяўленняў, ведаў, уменняў і навыкаў іх практычнага прымянення ў працэсе авалодання вусным і пісьмовым маўленнем" [1, с. 3].

Пры апісанні словаўтварэння ў дыдактычных мэтах вучоныя засяроджваюць увагу на двух напрамках, першы з якіх скіроўвае на вывучэнне заканамернасцей функцыянавання словаўтваральнай марфемы ў складзе вытворнага слова з мэтай выражэння намінацыйнай функцыі мовы, а другі – на даследаванне асаблівасцей функцыянавання вытворнага слова ў працэсе камунікацыі.

Авалоданне элементарнай лінгвістычнай тэорыі па словаўтварэнні, выпрацоўка ўмення аналізаваць вытворныя словы і канструяваць лексічныя адзінкі па прадукцыйных словаўтваральных мадэлях садзейнічаюць усвядомленаму чытанню тэкстаў на беларускай мове, даюць вялікія магчымасці для ўзбагачэння слоўнікавага запasu навучэнцаў, фарміравання камунікатыўных уменняў і навыкаў, асэнсавання стылёвай прыналежнасці лексічнай адзінкі і выяўлення яе экспрэсіўных магчымасцей.

Засваенне словаўтварэння мае на мэце падвесці навучэнцаў да разумення прычынна-выніковых сувязей ў мове, да асэнсавання таго, што словаўтваральная сістэма – частка агульнай сістэмы мовы, усе элементы якой знаходзяцца ва ўзаемасувязі.

На думку Л.В.Красільнікавай, "ўсе адзінкі, якія выдзяляюцца ў словаўтваральнай сістэме, валодаюць пэўным метадычным патэнцыялам, пры гэтым асноўнымі вучэбнымі адзінкамі выступаюць вытворныя словы, рэальна прадстаўленыя ў маўленчай практыцы, і метамоўная адзінка – словаўтваральная мадэль" [2, с. 12]. Адзначаецца, што словаўтваральны матэрыял павінен адбірацца з улікам крытэрыяў частотнасці ўжывання вытворнага слова, яго стылістычнай характарыстыкі і камунікатыўнай мэтазгоднасці для данага этапу навучання. Што да словаўтваральнай мадэлі, то асаблівая ўвага надаецца такім яе характарыстыкам, як прадукцыйнасць і рэгулярнасць, а адбор мадэлей праводзіцца з улікам іх камунікатыўнай запатрабаванасці на тым ці іншым узроўні авалодання беларускай мовай. Напрыклад, на базавым узроўні вывучэння беларускай мовы прапануецца засвоіць назвы асоб паводле нацыянальнасці з суфіксамі *-ец*, *-анін* / *-к-а*, назвы асоб паводле прафесіі з суфіксамі *-ар*-, *-іст*-, *-нік*-, *-чык*-; назвы асоб жаночага полу з суфіксамі *-к*- і *-ніц*-; назвы адцягненага дзеяння з суфіксамі *-анн* / *-енн* і інш. Навучэнцы знаёмяцца са словаўтваральнымі мадэлямі прыметнікаў з суфіксамі *-н*-, *-ск*- / *-цк*-; прыслоўямі з суфіксамі *-а*- і конфіксам *па-...-ску*; дзеясловамі незакончанага і закончанага трывання з суфіксамі *-ва*-, *-ава*-, *-а*-, *-ну*-; дзеясловамі руху з прыстаўкамі *па*-, *пра*-, *вы*- і інш. Пры гэтым словаўтваральная мадэль, прапанаваная для азнаямлення, павінна быць дастаткова спрошчана, але разам з тым утрымліваць патрэбную моўную інфармацыю.

Неабходнасць азнаямлення са словаўтваральнай мадэллю Л.В.Красільнікава тлумачыць тым, што "словаўтваральная мадэль традыцыйна выступае як аснова для семантызацыі замежнымі навучэнцамі незнаёмага вытворнага слова на аснове словаўтваральнага аналізу пры рэцэпцыйных маўленчых дзеяннях, у той жа час <...> словаўтваральная мадэль з пэўнымі абмежаваннямі з'яўляецца ўзорам і для пабудовы вытворных слоў пры

рэпрадуктыўна-прадуктыўных маўленчых дзеяннях" [3, с. 13]. Аднак сама словаўтваральная мадэль – гэта абстрактная схема, таму пры навучанні беларускай мове як замежнай выкарыстоўваюцца пэўныя маўленчыя ўзоры, ажыццяўляецца знаёмства з канкрэтнымі словамі ў прапанаваных тэкстах, што ўжо на пачатковым этапе навучання садзейнічае засваенню лексічных адзінак пэўнай будовы і выкарыстанню іх у маўленні.

Засваенне асноўных словаўтваральных адзінак з'яўляецца базай для ўсведамлення працэсу мадэліравання, фарміравання ўмення выяўляць словы пэўнай будовы ў тэкстах, тлумачыць значэнне аднакаранёвых на аснове вядомай словаўтваральнай мадэлі, канструяваць словы з мэтай узбагачэння слоўнікавага запасу і развіцця камунікатыўнай кампетэнцыі.

Для таго каб навучэнцы змаглі ўсвядоміць заканамернасці ўтварэння слоў, трэба дапамагчы ім асэнсаваць, што вытворныя словы ўтварыліся на базе іншых па словаўтваральных мадэлях, характэрных для сучаснай беларускай мовы (*выкладА(ць) → выкладчык, перакладА(ць) → перакладчык; вясн(а) → вясновы, зім(а) → зімовы; чытаць → перачытаць, пісаць → перапісаць і інш.*). Разглядаць вытворнае слова неабходна ў супастаўленні з утваральнай асновай (словаўтваральнай базай), таму што кожнаму вытворнаму слову адпавядае ўтваральная аснова, а іх адносіны характарызуюцца сэнсавымі і структурнымі сувязямі. Пра вытворнасць можна гаварыць толькі пры супастаўленні значэнняў і марфемнай будовы ўтваральнай асновы і вытворнага слова. Таму пры вызначэнні асновы словаўтварэння неабходна ўлічваць фармальны і семантычны паказчыкі. Такі падыход дапаможа ўсвядоміць законы словаўтварэння, бо толькі шляхам супастаўлення і параўнання вытворных і ўтваральных асноў можна асэнсаваць сутнасць словаўтварэння як працэсу, зразумець, як і пры дапамозе чаго ўтварылася тое ці іншае слова.

Мэтазгодна скіраваць увагу замежных навучэнцаў на засваенне значэнняў найбольш ужывальных суфіксаў і прыставак розных часцін мовы, фарміраваць уменне утвараць словы па прапанаваных мадэлях і ўжываць лексічныя адзінкі пэўнай канструкцыі ў вусным і пісьмовым маўленні, паказаць стылістычную ролю словаўтваральных сродкаў. Варта звярнуць увагу на адметнасць суфіксаў і прыставак як службовых марфем, засяродзіцца на асноўнай іх прымеце – абавязковай паўтаральнасці ў словах, якія маюць аднолькавую будову і агульны элемент значэння. Да прыкладу, *мяд + ов +ы, абрыкос +ав +ы, парэчк +ав +ы* (суфікс *-ав-* мае значэнне '*прыгатаваны з нечага*'); *вы +сушыць, вы +гладзіць, вы +мыць* (прыстаўка *вы-* мае значэнне '*давесці дзеянне да канца*').

Адсутнасць ведаў і навыкаў, неабходных для ўспрымання словаўтваральнай мадэлі і асэнсавання тых змен, якія могуць адбывацца ва ўтваральнай аснове, нярэдка становіцца прычынай не толькі словаўтваральных, але і маўленчых памылак навучэнцаў. У сувязі з гэтым знаёмства з прадуктыўнымі ў сучаснай беларускай мове словаўтваральнымі мадэлямі ажыццяўляецца ўжо на пачатковым этапе навучання. Назіранне над словамі з тэксту і канструяванне лексічных адзінак па прадуктыўных словаўтваральных мадэлях дапаможа ўсвядоміць, словы якой часціны мовы могуць выступаць у якасці ўтваральных

да прапанаваных і якія марфемы удзельнічаюць ва ўтварэнні слоў пэўнай часціны мовы. Так, мэтазгодна прапанаваць заданні на ўтварэнне знамянальных часцін мовы з прадуктыўнымі словаўтваральнымі сродкамі (*бегчы* → *вы + бегчы* = *выбегчы* 'выдзелица з чаго-небудзь', *будава(ць)* → *будаў + нік* = *будаўнік* – 'той, хто будзе', *мёд(□)* → *мёд+ов* = *мядовы* – 'той, што ўтрымлівае мёд' і інш.). Навучэнцы ўтвараюць словы паводле ўзору, паводле прапанаванага значэння слова і словаўтваральных марфем, выкарыстоўваюць лексічныя адзінкі пэўнай будовы ў словазлучэннях, сказах і тэкстах. Такая работа дае магчымасць падрыхтаваць трывалую базу для засваення вялікай колькасці слоў, узбагачэння слоўнікавага запasu новымі лексічнымі адзінкамі, выкарыстання іх у маўленні, разумення марфалагічных працэсаў.

Навучанне беларускаму словаўтварэнню будзе эфектыўным пры ўмове выкарыстання навукова абгрунтаванага комплексу практыкаванняў, накіраванага на развіццё ўмення выяўляць вытворныя словы ў кантэксце і тлумачыць іх значэнні, вызначаць семантыку марфем, з якіх складаюцца лексічныя адзінкі, аналізаваць словы з пункту гледжання іх словаўтваральнай будовы, утвараць лексічныя адзінкі прапанаваных словаўтваральных мадэлей і ўжываць іх у маўленні.

На сёння ў лінгваметодыцы актуальным лічыцца меркаванне пра неабходнасць знаёміць замежных навучэнцаў са словаўтваральным гняздом. На думку Н.Л.Кудзінай, работа са словаўтваральным гняздом дапаможа ўспрымаць "лексіку ў сістэме, якая дазваляе бачыць дынаміку словаўтваральных механізмаў", а таксама будзе садзейнічаць усведамленню моўнай карціны свету беларусаў [4, с. 157].

Падтрымліваючы думку пра лінгваметадычную мэтазгоднасць знаёмства замежных навучэнцаў са словаўтваральным гняздом, варта адзначыць цяжкасці азнаямлення з такім матэрыялам. У першую чаргу яны выкліканы тым, што ў беларускай лексікаграфіі не прадстаўлены словаўтваральны слоўнік гнездавага тыпу, на аснове якога можна праводзіць слоўнікавую работу. У сувязі з гэтым педагогу давядзецца праводзіць вялікую падрыхтоўчую работу па складанні словаўтваральных гнёзд для пэўнага этапу навучання. Вучоныя падкрэсліваюць, што на падрыхтоўчым этапе гэтыя гнёзды могуць рэпрэзентавацца скарачана, а на прасунутым ужо падавацца ў поўным аб'ёме. Падчас працы са словаўтваральнымі гнёздамі "навучэнцы аналізуюць кампанентны склад гнёзд, назіраюць, як разгортваецца тое ці іншае гняздо, пераносяць вопыт у незнаёмыя моўныя абставіны, па вывучаных мадэлях узнаўляюць значэнні невядомых слоў" [5, с. 17].

Так, на базавым узроўні пры знаёмстве з найменнямі асобы паводле месца жыхарства і нацыянальнасці, іншафонам прапануецца скарачанае словаўтваральнае гняздо з вяршыняй *Іспанія*, у склад якога ўваходзяць словы *іспанец, іспанка, іспанскі, па-іспанску*. Падчас азнаямлення з аднакаранёвымі словамі на практычным узроўні праводзіцца аналіз словаўтваральнай парадыгмы, словаўтваральных пар, словаўтваральных ланцужкоў, ажыццяўляецца праца са словаўтваральнымі гнёздамі з іншымі вяршынямі-

назвамі краін паводле прапанаваных узораў. Прапануюцца практыкаванні на лінгвістычнае назіранне на аснове словаўтваральных ланцужкоў (*Прачытайце. Як утвараюцца прыметнікі і прыслоўі: Англія – англійскі – па-англійску; Бельгія – бельгійскі – па-бельгійску; Аўстрыя – аўстрыйскі – па-аўстрыйску*), утварэнне слоў па аналогіі (*Утварыце прыметнікі і прыслоўі ад назваў краін: Партугалія, Бразілія, Манголія*), па прапанаванай мадэлі (*Іспанія – іспанец*), выкарыстанне лексічных адзінак пэўнай словаўтваральнай будовы ў прапанаваных маўленчых мадэлях (*Раскрыйце дужкі, замяняючы словы ў дужках прыметнікамі і прыслоўямі: Мая родная мова (Іспанія). Я яшчэ размаўляю (Кітай); Назаўсёды жыхароў розных краін паводле нацыянальнасці: Мой сябар жыве ў Японіі. Ён ...Да нас прыехаў прафесар з Нарвегіі. Ён ...*). Навучэнцы знаходзяць вывучаныя вытворныя словы ў прачытаным тэксце, адказваюць на пытанні да тэксту з выкарыстаннем засвоеных аднакаранёвых слоў, працуюць у парах, ствараюць дыялогі і невялікія апавяданні з ужываннем роднасных слоў. Праца на аснове словаўтваральных гнёзд дапамагае паказаць сувязь паміж словаўтваральным і лексічным узроўнямі мовы.

Такім чынам, словаўтваральная работа на аснове метадычна мэтазгодных словаўтваральных адзінак дапамагае ўсвядоміць заканамернасці словаўтварэння ў беларускай мове, развіваць уменне ўтвараць лексічныя адзінкі і аналізаваць іх, спрыяе свядомаму засваенню вытворных слоў, якія валодаюць пэўным культурна-канцэптуальным патэнцыялам, і выкарыстанню іх у маўленні, што будзе садзейнічаць фарміраванню не толькі словаўтваральнай, а і камунікатыўнай кампетэнцыі ў цэлым.

Літаратура

1. Туманова, Т.В. Формирование словообразовательной компетенции детей дошкольного и младшего школьного возраста с общим недоразвитием речи : автореферат дис. ... доктора педагогических наук : 13.00.03 / Т.В.Туманова. – М., 2005. – 45 с.
2. Красильникова, Л.В. Формирование словообразовательной компетенции филолога-русиста (русский язык как иностранный): дис. ... доктора педагогических наук : 13.00.02 / Л.В.Красильникова. – М., 2012. – 453 с.
3. Тамсама. – С. 13.
4. Кудина, Н.Л. К вопросу об основных словообразовательных единицах, актуальных для РКИ / Н.Л.Кудина // Карповские научные чтения: сб. науч. ст. Вып. 11: в 2 ч. Ч. 1 / редкол.: А.И.Головня (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2017. – С. 153–159.
5. Гвоздева, Е.В. Гнездовой принцип изучения лексики при обучении русскому языку как иностранному / Е.В.Гвоздева // Вестник МГОУ. Серия: Русская филология. – 2015. – № 3. – С. 14–19.